

UOT 902/903.2 (903.21)**YASTITƏPƏ YAŞAYIŞ MƏSKƏNİNİN
QƏDİM SAKİNLƏRİNİN DAŞ ƏMƏK ALƏTLƏRİ****Şamil N. NƏCƏFOV***

Azərbaycanın qərb bölgəsinin son tunc-erkən dəmir dövrü (e.ə. II minilliyin II yarısı-I minilliyin əvvəli) abidələri içərisində Ağstafa rayonunun Dağ Kəsəmən kəndi ərazisindəki Yastıtəpə yaşayış məskəni mühüm yer tutur. 2010-2014-cü illərdə aparılan mövsümü arxeoloji qazıntılar və 2023-cü ildə aparılmış yekun arxeoloji tədqiqatlar (müəllifin rəhbərliyi ilə) nəticəsində 2,2-2,4 metrlik mədəni təbəqə yatımına malik olan yaşayış məskəninin 325 m²-lik sahəsi təbəqənin sonunadək qazılaraq tədqiq edilmiş və son tunc-erkən dəmir dövrünün zəngin maddi qalıqları üzə çıxarılmışdır. Abidənin ərazisindən çiy kərpicdən tikilmiş ev qalıqları və yarımqazmalar, ocaq yerləri, daş alətlər və müxtəlif məzmunlu gil qabların hissələri, manqallar, gil möhürlər, metal məişət əşyaları, bəzək nümunələri və s. tapılmışdır. Daş alətlərin çoxluğu Yastıtəpənin qədim sakinlərinin təsərrüfat fəaliyyətində əkinçiliyin xüsusi önəm daşımalarının göstəricisidir. Məqalədə Yastıtəpənin qədim sakinlərinin məişət və təsərrüfat həyatında işlətdikləri daş əmək alətləri, onların forma və məzmunu barədə danışılır.

Açar sözlər: Qazax arxeoloji ekspedisiyası, Yastıtəpə yaşayış məskəni, arxeoloji qazıntılar, son tunc-ilk dəmir dövrü, daş alətlər

Giriş. Yastıtəpə yaşayış məskəni (inv. 772) Ağstafa rayonunun Dağ Kəsəmən kəndi ərazisində - Ağstafa şəhərinə yaxın bir sahədə, çox da hündür olmayan təbii təpə üzərində yerləşir. Yaşayış məskəninin yerləşdiyi ərazi əvvəllər otlaq və biçənək sahəsi kimi istifadə olunmuş, hazırda isə yeni salınmış yaşayış evlərinin əhatəsində qalmışdır. Yaşayış məskəninin sahəsi vaxtilə çox böyük olmuşdur. 2-3 ha-a yaxın bir sahəni əhatə edən yaşayış yeri müxtəlif vaxtlarda dağıntıya məruz qalmışdır. Zaman-zaman əhali bu yaşayış yeri yerləşən təpənin ətəklərini texnika ilə kəsərək torpaq daşımış, müxtəlif tikililəri onun üstündə inşa etmişdir. Yaşayış məskəninin hazırda uzunluğu (şərq-qərb istiqamətində) 120 m, eni (şimal-cənub istiqamətində)

* AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent; shamil_necefov@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-8834-7188

80 m, hündürlüyü (mərkəzdən, hazırkı qərb və şimal-qərb tərəfdən) 3,5 m-dir. Abidənin qərb və şimal ətəkləri təxminən 3 m hündürlüyündə və 80 m uzunluğunda kəsilib götürülmüşdür. Ona görə də yaşayış məskəninin cənub və şərq tərəfləri geniş doğru istiqamətlənir [1, 46].

Abidə ilk dəfə M.M.Hüseynov və T.Ə.Bünyadov tərəfindən qeydə alınmış və 1957-1961-ci illərdə burada aparılan kiçikmiqyaslı arxeoloji tədqiqatlar zamanı xeyli miqdarda gil qab parçaları, dən daşları, gil möhürlər və təsərrüfat küplərinin qalıqları əldə edilmişdir. Aşkar olunmuş arxeoloji materiallar Azərbaycanın bu bölgəsi üçün xarakterik olan Xocalı-Gədəbəy arxeoloji mədəniyyətinə (e.ə. II minilliyin II yarısı-I minilliyin əvvəli) aid edilmişdir [1, 52-53].

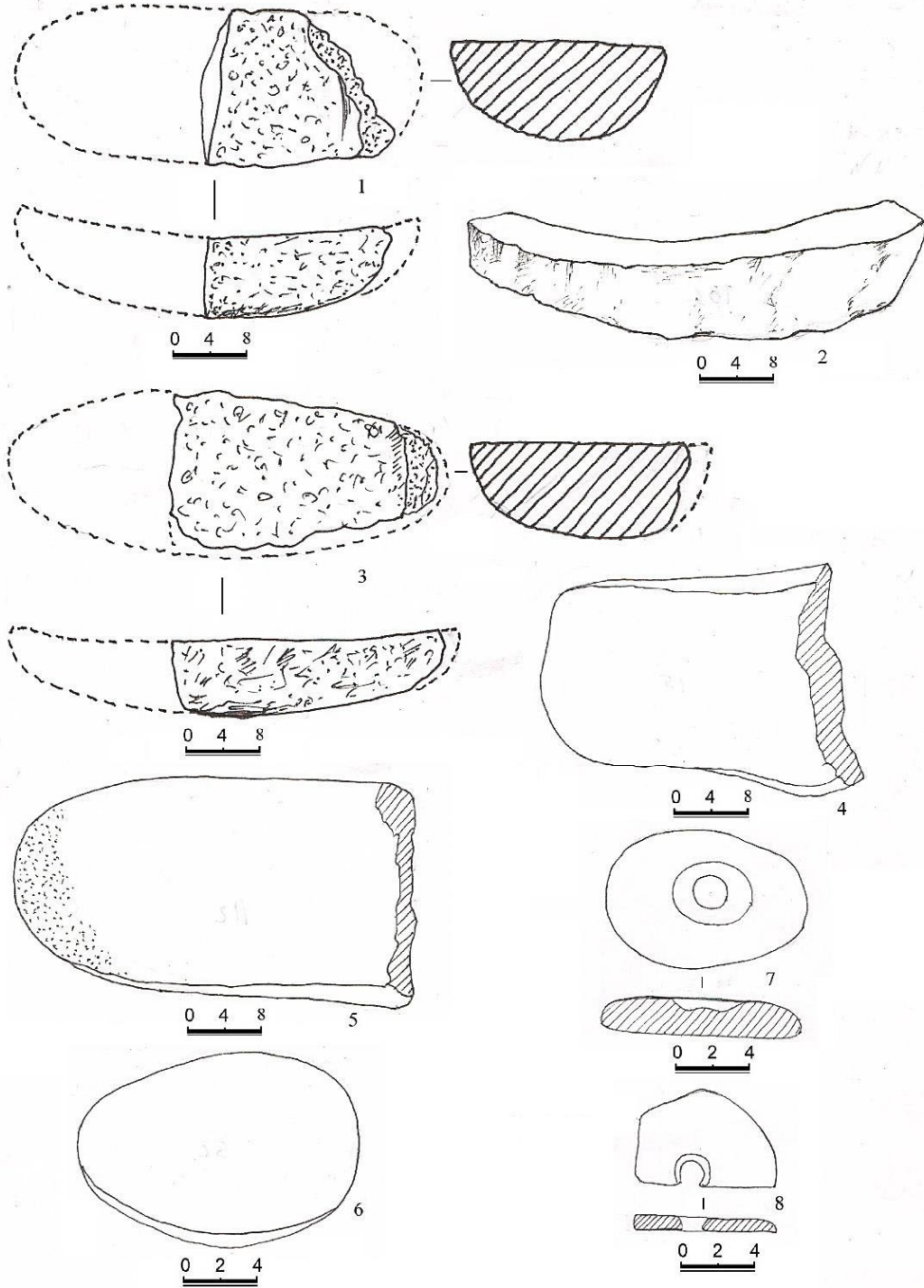
Məqalə müəllifinin rəhbərliyi ilə Qazax arxeoloji ekspedisiyasının 2010-2014-cü illərdə və 2023-cü ildə apardığı tədqiqatlar zamanı Ağstafa rayonu ərazisindəki Yastıtəpə yaşayış məskənində 325 m²-lik sahə qazılaraq tədqiq edilmiş və 2,2-2,4 m-lik mədəni təbəqə yatımı öyrənilmişdir [2; 3; 4].

Arxeoloji qazıntılar zamanı Yastıtəpə yaşayış məskənindən tapılan artefaktların böyük qrupunu daş məmulatı təşkil edir. Daş məmulatı əsasən alt və üst dən daşları, sürtgəclər, döyüm alətləri, həvəng və dəstələr, bülövlər, sapand və çəki daşları, iy başlıqları, obsidiandan hazırlanmış kəsicilər və s.-dən ibarətdir. Yastıtəpədən tapılan maddi mədəniyyət qalıqlarının böyük qismini təşkil edən daşdan düzəldilmiş əmək alətləri əsas etibarilə əkinçilik təsərrüfatının əsas göstəricisi hesab edilir [2].

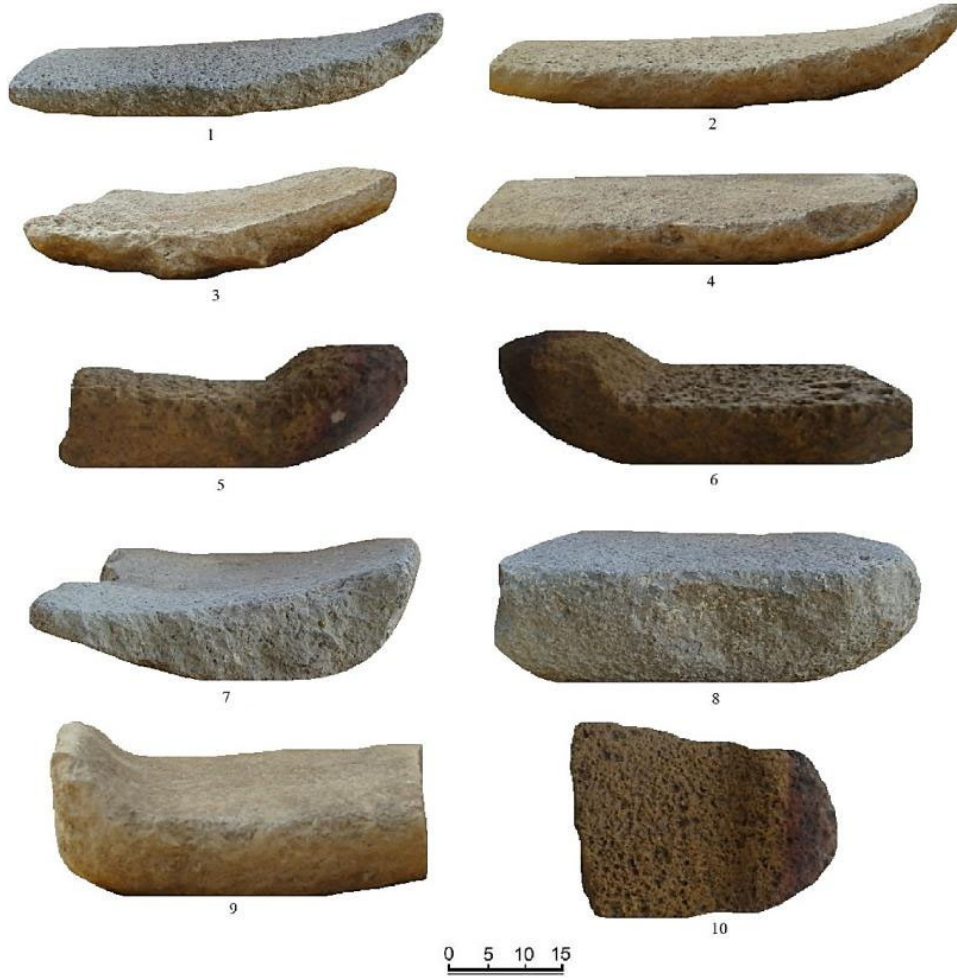
Yastıtəpə yaşayış məskənindən tapılmış daş alətlərin böyük əksəriyyəti çaxmaq, obsidian (dəvəgözü), bazalt, roqovik, tuf və s. daş materiallarından hazırlanmışdır.

Daş əmək alətlərinin təyinatı və funksiyaları. *Dən daşlarının* hissələrinə qazıntı sahəsinin hər kvadratında rast gəlinmişdir (şəkil 1.1-5; şəkil 2). Dən daşlarının xeyli hissəsi çay daşlarından, az hissəsi isə bərk cinsli tuf daşından hazırlanmışdır. Formasına görə üç qrupa bölünür: oval, düzbucaqlı, qayıqvarı. Onların, demək olar ki, hamısı qırıq vəziyyətdə olub, formaca fərqli, məzmunca isə bir birini təkrarlayırlar. 12 ədəd bütöv vəziyyətdə olan dən daşı aşkar edilmişdi. Alt dən daşlarının əksəriyyəti qayıqvari formadadır (şəkil 1.1-5; şəkil 2). Üst dən daşları isə bir tərəfi düz, digəri isə qabarıq formalıdır. Qazıntı sahəsində daha mükəmməl, daha çox işlənməyə məruz qalın dən daşları 0,8-1,6 m dərinlikdən aşkar edilmişdir. Bunlar əsasən çay daşından hazırlanmış qayıqvari formalı dən daşları idilər. Çox nadir hallarda ağ rəngli əhəngdaşından hazırlanmış düzbucaqlı və oval dən daşlarına rast gəlinmişdir. Az sayda tuf daşından hazırlanan oval dən daşlarına rast gəlinir [2, 196]. Onların müvafiq uzunluqları (qırıq vəziyyətdə) 15-25 sm-ya çatır. Bəzi üst dən daşlarının (sürtgəclərin), hətta daha kiçik hissələri (10 sm) tapılmışdır. Daha çox ocaq yerləri ətrafından və təsərrüfat quyularından tapı-

lan dən daşları təsərrüfatda uzun müddət istifadə olunmuşdur. Qayıqvarı dən daşlarının bəziləri ağ rəngli tuf daşından hazırlanmışdır. Bəziləri məsaməli, bəziləri isə məsaməsizdir. Onların hamısına fraqment halında rast gəlinmişdir. Üst dən daşları nisbətən az tapılmışdır. Onlar da fraqmentlərlə müşayiət olunurlar. Üst dən daşlarının əksəriyyəti qara, boz-göyümsov rəngli bazalt cinsli daşdan hazırlanmışdır.

Şəkil 1. Yastıtəpədən tapılmış daş alətlər:
1-5-dən daşları; 6-sürtgəc; 7-8-daşdan hazırlanmış iy başlıqları

Şəkil 2. Yastıtəpədən tapılmış qayıqvarı formalı alt dən daşları

Mədəni təbəqə yatımının 0,6-2 m dərinliyindən tapılan müxtəlif formalı və ölçülü dən daşları böyük maraq doğurur. III qazıntı kvadratından tapılmış eni 62 sm, uzunluğu 65 sm olan dən daşı düzbucaqlı formada olmuşdur [2]. Onun kənarları qalın (15 sm), ortası isə nazik divarlıdır (5 sm). Ehtimal ki, çox işləndiyindən kənarlarının ağırlığını saxlaya bilməyərək ortasından 4 hissəyə qırılmışdır (şəkil 2.3). Belə formalı alt dən daşlarına nadir hallarda rast gəlinir. Üzərini ərp örtmüşdür.

Dən daşlarının bəzilərinin alt hissəsi nahamar olub, girintili-çixıntılıdır. N.Ə.Müseyyəbli belə dən daşlarının altının qeyri-hamar olmasını onların bir yerdə bərkidilərək uzun müddət istifadə olumması ilə izah edir [5, 41; 6, 166].

Yastıtəpədən aşkar edilmiş dən daşlarının əksəriyyətinin məzmun və forma baxımından oxşarları aid olduğu bölgənin daha erkən əkinçilik mədəniyyətinə məxsus Leylatəpə mədəniyyətinə xas olan abidələrindən də aşkar edilmişdir [7, 163-173].

Dən daşlarından təkə taxılın üyüdülməsində deyil, digər dənli bitkilərin məhsulları üçün də istifadə olunmuşdur. Alt və üst daşlarından ibarət olan bu alətlər, formaca son tunc-erkən dəmir dövrünün əvvəlki mərhələlərində istifadə olunan alətlərdən fərqlənmirlər.

Alt dən daşlarının işlək tərəfi qayıqşəkilli, üst dən daşlarının isə işlək tərəfi düz olan Yastıtəpə yaşayış məskəninə tapıntıları bölgənin Sarvantəpə, Mollamey, Şomutəpə, Qanlı Töyrə, Qiyaməttəpə, Töyrətəpə, I və II Poylu, Qarahəsənli, Sarıtəpə, Daş Salahlı, Nadirbəy təpəsi və s. yaşayış məskənlərinin tapıntıları ilə eynidir (1; 3; 5; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18).

Analoji dən daşları Azərbaycan da daxil olmaqla bütün Qafqaz ərazisində tunc dövrü abidələrindən məlumdur. T.Ə.Bünyadov öz tədqiqatlarında dən daşlarını Azərbaycanda oturaq əkinçilik mədəniyyətinin ən vacib atributlarından biri saymış, onları düzgün olaraq qruplaşdırmış və ətraflı təsvirlərini vermişdir [11, 54]. Oxşar nümunələrinin Kültəpənin 1-ci təbəqəsindən də tapıldığını qeyd edən Q.S.İsmayilzadə oval formalı dən daşlarını bu sinifdən olan alətlərin ən ibtidai nümunəsi sayır. Oval formalı dən daşları Böyük Kəsik, Baba Dərviş və Töyrətəpə yaşayış yerlərindən çox tapılmışdır [8, 142; 9, 29-32].

Sürtgəclər uzunsov və oval formalıdır (şəkil 4.1-3). Əksəriyyətində işlənmə izləri müşahidə olunur. Yastıtəpə yaşayış məskənindən tapılan bu daş alətlər Gəncə-Qazax bölgəsinin son tunc-erkən dəmir dövrü sakinlərinin əkinçilik mədəniyyətini öyrənmək üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Müxtəlif dərinlikdən tapılan iriölçülü sürtgəclər bəzən bütöv, bəzən isə fraqmentlərlə müşayiət olunurlar. Alt dən daşlarının bəzən yanından tapılan sürtgəclərin əksəriyyəti adi boz rəngli çay daşından hazırlanmışdır, əksəriyyəti məsaməlidir [3, 187-189]. Yəqin ki, alt dən daşları kimi, sürtgəclərin seçilməsində də məqsəd onların məsamələri arasında bitki dənlərinin (buğda, arpa) asanlıqla ilişib qalması və sürtmə prosesində onların əzilərək una çevrilməsini asanlaşdırmaq olmuşdur. Uzunsov və oval formalı sürtgəclərin orta hissələri nisbətən enli, ucları getdikcə nazildir. Uzunluqları 15-35 sm arasında, enləri isə 5-10 sm arasında dəyişir [2; 3].

Döyüm alətləri uzunsov və şar şəkilli olub çay daşlarından düzəldilmişdir (şəkil 3.1-7). Material olaraq səliqəli daşlar seçilmiş, səthləri müəyyən dərəcədə hamarlanmışdır. Əksəriyyətinin uc hissələrində dərin işlənmə izi müşahidə olunur. Uzunluqları 10-20 sm, diametrləri isə 5-10 sm-dır. Şar şəklindəki dəstələrin diametrləri isə 5-10 sm-dır. Bütöv halda dəstələr tapılsa da çox azdır. Döyüm alətləri nisbətən daha çox olub, müxtəlif formalı (yumru, uzunsov, nahamar, lakin bir tərəfi işlənməmiş və s.) idilər [2; 3; 4, 78]. Döyüm alətlərinin əksər hallarda hər iki sonluğundan istifadə edilmişdir. N.Ə.Müseyibli bunu əmək prosesində daşın bir tərəfinin sürtülüb ovulması nəticəsində əldə rahat tutulması üçün digər tərəfindən istifadə edilməsi ilə

izah edir [7, 166].

Şəkil 3. Yastıtəpədən tapılmış daş alətlər:
1-7-döyüm alətləri və dəstələr; 8-qaşov; 9-bülöv

Ölçülərinə görə kiçik və orta ölçülü *həvənglərə* ən çox parçalanmış formada rast gəlinir. Əsasən məsaməli tuf daşlarından hazırlanmış həvənglərin içərisi döymə prosesində hamarlanmışdır. Tapılmış 31 ədəd həvəngin ölçüləri təxminən eyni olub, diametrləri 25-45 sm arasında, hündürlükləri isə 20-35 sm arasındadır. Ağız kənarları yaxşı işlənərək hamarlanmış həvənglərin içinin dərinliyi 10-15 sm arasında dəyişir. Həvənglərin oturacaqları azca qabarıqdır. Bu isə onu göstərir ki, həvənglər əsasən yerdə, yəni torpaq üzərinə qoyularaq istifadə edilmişdir [10, 21-24]. Tapılmış həvəng alətlərinin heç birində hamar, düz oturacaqlılıq müşahidə edilmir. Dairəvi və uzunsov formalı həvənglərin oyuq yerləri adətən çox dayazdır. Onların hündürlükləri 15-25 sm, diametrləri isə 25-30 sm arasında dəyişir. Ortasındakı

oyuqların diametrləri 8-16 sm arasındadır. Nisbətən iriölçülü həvənglər parçalanmış vəziyyətdədir. Həvənglərin *dəstələri* onların oyuqlarının ölçüsündə hazırlanmışdır [3, 188-189]. Həvənglərə məxsus dəstələr əsasən boz və qara rəngli uzunsov çay daşlarından seçilmişdir. Onların yuxarı hissələri əldə rahat tutmaq üçün uzunsov, döymək üçün istifadə edilən hissələri isə nisbətən yumru və enlidir. Həvənglərin və çay daşından düzəldilən dəstələrin tapılması məişətdə bu alətlərin geniş şəkildə istifadə edilməsinin göstəricisidir. Əzmdə və döymədə istifadə edilən dəstələr əsasən həvənglərin ölçüsünə uyğun olaraq seçilib hazırlanmışdır.

Bülövlər nisbətən çox aşkar edilmiş arxeoloji materiallar sırasındadır (şəkil 3.9). Uzunsov formalı bülövlərin hər iki tərəfləri yaxşı sürtülmüş və işlənmişdir. En kəsiyi lentvari quruluşlu olan bülöv daşlarından kəsici və deşici alətlərin itilənməsində istifadə edilmişdir. Bülöv məqsədilə istifadə olunacaq daş alətin seçilməsində məhz uzunsov, yastı və lentvari en kəsiyə malik daşlara üstünlük verilmişdir. Qazıntı sahəsindən çay daşından hazırlanmış xeyli sayda kiçik və orta ölçülü bülövlər tapılmışdır. Onların bəzisi zəif, bəzisi isə kobud formada işlənmişdir. Bülövlər müxtəlif böyüklükdə olub, boz və göy rəngli məsaməsiz çay daşından hazırlanmışlar. Uzunsov və qövsvari formalı bülövlərin hər iki üzü yastıdır. Əksəriyyətinin üzərində işlənmə izləri vardır. Uzunluqları 6-12 sm, qalınlıqları isə 3-4 sm arasındadır. Onlar daha çox mədəni təbəqə yatımının 1-1,5 m dərinliyində aşkar edilmişdir. Tapılmış 50-dək bülöv daşlarının əksəriyyəti bütöv haldadır. Bəzilərinin üzərini ərp örtmüşdür [2; 3].

Qaşov təyinatlı daş alətlərin üzərində dərin və uzunmüddətli işlənmənin izləri aydın görünür. Bir nümunə üçbucaq formalı olub, ağız hissə içəriyə doğru dərin batıqdır (şəkil 3.8). Bu onu sübut edir ki, həmin alət qaşımaya prosesində uzun müddət istifadə edilmişdir. Alət çarpanaq daşından hazırlanmışdır.

Sapand daşlarının sayı 62 ədəddir (şəkil 4.5-8). Sapand daşlarının say azlığı onu göstərir ki, ovçuluqda dövrün tələbinə uyğun olaraq əsasən metaldan hazırlanan mükəmməl silah nümunələrindən istifadə sapand daşlarını artıq primitiv ov silahlarının sırasına keçirmişdir. Hamısı bütöv formada tapılan sapand daşları əsasən boz və ağ rəngli kiçik, yumru formalı çay daşlarından hazırlanmışdır. Diametrləri 3-5 sm arasında dəyişən bu daşların üzərini ərp örtmüş, bəziləri isə güclü yanmanın təsirindən qaralmışlar. Ölçü və görkəminə görə yüngül olan və əldə rahat tutulan sapand daşları ov zamanı hansısa dəri materialının arasına qoymaqla atılırmış və uzaqvuuran ov silahı kimi istifadə edilirmiş. Analoji sapand daşları Qazax rayonunda Sarvantəpə yaşayış yerindən də tapılmışdır [10, 23]. Xüsusi texniki atış qaydasına riayət etməklə qədim ovçuların öldürücü silahına çevrilən sapand daşlarından insanlar çox qədim zamanlardan istifadə etmişlər. Müasir dövrü-

formaca sadə, həcmcə kiçikdirlər. Obsidiandan hazırlanan kəsici alətlər çox kiçikölçülü olub (3x2 sm; 4x2 sm; 1x2 sm) əsasən qəlpələrlə müşayiət edirlər. Qara rəngli şəffaf obsidiandan hazırlanan bu qəlpələr əsasən üçtilli və çoxtilli olub, bir tərəfləri kəsmək üçün çox yaxşı formalaşdırılmışdır. Obsidiandan hazırlanan kəsicilər ən çox ocaq yerləri ətrafından tapılmışdır. Bunlardan yəqin ki, ətin doğranması məqsədilə istifadə olunurmuş. Bir ədəd obsidiandan hazırlanmış ox ucluğu isə çox maraqlıdır. Qəlpələmə yolu ilə alınan ox ucluğunun ucu çox iti və bizdir. Onun ölçüsü kiçik olub (2 sm) üçbucaq formalıdır. Sonluğu çox ehtimal ki, ağac saplağa ya keçirilmiş, ya da sarınmış. Obsidiandan hazırlanan bıçaq və kəsicilərin uzunluğu 4-7 sm olub, üçtillidirlər. Hər iki tərəfləri yaxşı işlənmiş, dişəklənmişdir. Artıq sübut olunmuşur ki, bölgənin əksər yaşayış yerlərinə obsidian cinsli daşlar xam mal kimi yaşayış yerindən müəyyən məsafədə yerləşən Kəlbəcər-Daşkəsən yataqlarından gətirilmişdir. Maraqlıdır ki, Kürboyu ərazilər və Ağstafaçayın yuxarı axarı çaxmaqdaşı yataqları ilə zəngindir. Lakin bölgə əhalisi və Yastıtəpə yaşayış yerinin sakinləri qeyd edilən dövrdə məişət və təssərüfatda əsasən obsidiandan hazırlanmış kəsicilərə və digər alətlərə üstünlük vermişlər. Obsidiandan hazırlanmış alətlərdə arxaiklik özünü saxlamışdır. Belə ki, neolit və xalkolit dövrünün obsidian alətlərinin dişəklənməsi formaları və qəlpələmə son tunc dövrü materiallarında da müşahidə olunur [3; 12].

Çaxmaq daşından hazırlanan məmulat forma və hazırlanma texnikasına görə müxtəlifdir. Mədəni təbəqə yatımının daha çox alt qatında rast gəlinən çaxmaq daşı məmulatı əsasən nazik və uzunsov qəlpələrdən düzəldilmişdir. Qəlpələr üçbucaq, dördküncü, ucları yarım dairəvi və s. formadadır. Maraqlı burasındadır ki, bu qəlpələrin içərisində bəzən bərabəryanlı, üzərində paralel tillərə malik olan lövhələr və lövhəciklərə də təsadüf edilir. Bu materiallar forma xüsusiyyətləri baxımından neolit və xalkolit məmulatının işlənmə xüsusiyyətlərini xatırladır [13].

Yastıtəpə yaşayış məskəninə daş məmulatı içərisində dəstək formalı iki daş əşya da işlənmə izlərinə görə diqqəti cəlb edir. Onların hər iki ucları və bir yan tərəfləri başdan-başa sürtülüb yeyilmişdir. F.M.Muradova və İ.H.Nərimanov bu daş alətlərin məişətdə vacib bir alət kimi uzun müddət istifadə edilməsini qeyd edirdilər [1, 48].

Əldə edilən daş məmulatının təhlili və mədəni təbəqənin stratigrafik göstəriciləri Yastıtəpə yaşayış məskəni e.ə. XII-IX əsrlərə aid etməyə imkan verir. Bu isə o deməkdir ki, arxeoloji dəlillər burada yaşayışın daha çox son tunc-erkən dəmir dövrünün inkişaf etmiş və son mərhələlərində mövcudluğunu əks etdirir.

Nəticə. Çoxçeşidli və müxtəlif formalı daş alətlər onu sübut edir ki, Azərbaycanda, xüsusilə də Gəncə-Qazax zonasının digər qədim yaşayış yerlərində olduğu kimi tunc dövrünün sonları və xüsusilə də dəmir dövrünün

əvvəllərində Yastıtəpə sakinlərinin təsərrüfat həyatında bu alətlər öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Yastıtəpə yaşayış məskənində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilən daş əmək alətlərinin xüsusiyyətləri, hazırlanma texnologiyasının spesifikliyi, forma və funksional baxımından müxtəlifliyi bölgənin digər həmdövr abidələrinin tapıntılarından kəskin fərqlənməsə də, müəyyən elementləri ilə daha mükəmməldirlər [4, 77-78].

Yastıtəpə yaşayış məskənindən tapılmış daş əmək alətlərinin ən yaxın analoqları bölgənin tunc və erkən dəmir dövrü yaşayış yerlərindən – Qazax rayonunda Babadərviş, Sarvantəpə, Daş Salahlı, Qiyaməttəpə, Anqutəpə, Sarıtəpə, Murovul, Ağstafaçay yaşayış yeri, Ocaqtəpə (Qurbantəpə), Göl yeri, Ağstafa rayonunda isə Durnatəpə, Darağza, Poylu, Nadirbəytəpə, Ağalıqtəpə, Arançı təpələri və s. yerlərdən tapılmışdır [8, 131-133; 14, 53-56; 15; 16, 93-98; 17, 95-99; 18].

Yastıtəpə yaşayış məskəninin sakinləri bu təpədə fasiləsiz olaraq uzunmüddətli həyat sürmüşlər. Yaşayış məskəninin əhatə sahəsi və mədəni təbəqənin qalınlığı bunu deməyə əsas verir. Yaşayış məskəninin ərazisi indiki sərhədləri daxilində olmamış, daha böyük bir sahəni, təxminən 2-3 ha-a yaxın sahəni əhatə etmişdir. Yaylaq-qışlaq maldarlığı ilə məşğul olan Yastıtəpə sakinləri burada kompleks tayfa və yaxın ailələr olaraq yaşam tərzini keçirmişdir. Təxminən 20-30, bəlkə də daha çox iri ailə birliyindən ibarət olan təpə sakinlərinin əsas məşğuliyyəti maldarlıq və əkinçilik olmuşdur. Onlar yayda heyvanlarını dağa (yaylağa) qaldırmış, qışda isə yenə də öz yerlərinə qayıtmışdılar. Şübhəsiz ki, daha yaxın və əlverişli olduğundan onlar yaylaq yerlərini Kiçik Qafqazın ətəklərinə salmışlar. Çünki bura onlara həm yaxın, həm də maneəsiz keçidli olmuşdur. Yaylaq-qışlaq maldarlığı ilə yanaşı Yastıtəpə sakinlərinin əsas təsərrüfat məşğuliyyəti əkinçilik olmuşdur. Daş alətlərin bu qədər çox tapılması əkinçilik təsərrüfatının geniş inkişaf tapmasının göstəricisidir. Dənli bitkilərin əkilməsi nəticəsində əldə olunan buğda dən daşları vasitəsilə əzilir, üyüdülmür və ehtiyacların ödənilməsinə sərf olunurdu. Əkinəyararlı torpaqların mənimsənilməsi, yaşayış üçün təbii qorunan sahələrdən daha çox əlverişli münbit sahələrə yaxın yerlərin seçilməsi, maldarlığın inkişafı üçün otlaq sahələrinin əldə edilməsi və s. bu kimi amillər izafi məhsul və ərzaq artığının yaranmasına səbəb olurdu. İzafi məhsulun çoxalması və ərzaq artığı isə öz növbəsində mübadilənin, bütövlükdə isə iqtisadi-mədəni əlaqələrin genişlənməsinə gətirib çıxartmışdır.

Yastıtəpə yaşayış məskənindən tapılmış bir çox artefaktlarla yanaşı zəngin və çoxçeşidli daş məmulatı da ərazinin yerli sakinlərinin həyat tərzini, məişətini, iqtisadi və mədəni inkişaf səviyyəsini ətraflı öyrənməyə imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Muradova F.M., Nərimanov İ.H. Yastıtəpə qədim yaşayış yeri haqqında // Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti, - cild 7. - Bakı, - Elm, - 1973, - s. 46-55.
2. Nəcəfov Ş.N., Əhmədova G.R., Hacıyeva G.N. Yastıtəpə yaşayış yerində 2013-2014-cü illərdə aparılmış yekun arxeoloji qazıntılar // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2013-2014. - Bakı, - Xəzər Universiteti, - 2015, - s. 194-201.
3. Nəcəfov Ş.N. Yastıtəpə yaşayış yerində arxeoloji qazıntılar (Ağstafa rayonu) // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2012. - Bakı, - Xəzər Universiteti, - 2013, - s. 186-193.
4. Наджафов Ш.Н. Об итогах археологических исследований на поселении Ястытепе // Новые материалы и методы археологического исследования (материалы VI международный конференции молодых ученых). 16-19 марта 2021 г. ИА РАН. - Москва, - 2021, - Изд-во РАН, - с. 77-79.
5. Müseyibli N.Ə. Eneolit dövrü II Poylu yaşayış yerinin daş məmulatı // Azərbaycan arxeologiyası, - № 1, - 2009, - s. 41-52.
6. Müseyibli N.Ə. Gəncə-Qazax bölgəsindəki Leylatəpə mədəniyyəti abidələrinin daş məmulatı // AMEA-nın Xəbərləri (tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası), - № 1-2, - 2010, - s. 165-186.
7. Müseyibli N.Ə. Leylatəpə mədəniyyəti. - Bakı, - Elm və təhsil, - 2020, - 576 s.
8. Исмаилов Г.С. Каменные орудия древнего населения Азербайджана (на основе материалов поселения Бабадервиш) // Материальная культура Азербайджана, - том VII. - Баку, - Элм, - 1973, - с. 131-145.
9. Hüseynov M.M. Böyük Kəsik yaşayış yerindən aşkar olunmuş daş məmulatı // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, - № 1, - 2007, - s. 28-41.
10. Nəcəfov Ş.N. Sarvantəpə yaşayış yerinin daş məmulatı // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, - № 1, - 2015, - s. 20-26.
11. Бунятов Т.А. Земледелие и скотоводство в Азербайджане в эпоху бронзы. – Баку, - Изд-во АН Аз. ССР, - 1957, - 138 с.
12. Нариманов И.Г. Древнейшие серпы Азербайджана // Советская археология, - № 1, - 1964, - с. 282-287
13. Бунятов Т.А., Гусейнов М.М. Результаты археологических поездок в Акстафинский и Казахский районы в 1955 году // Труды Музея истории Азербайджана, - том 2, - 1957, - с. 184-188.
14. Muradova F.M. Qazax rayonunda tunc dövrü abidəsi (Nadirbəy təpəsi) // Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti, - cild 6. - Bakı, - Elm, - 1965, - s. 51-58.
15. Nərimanov İ.H. 1960-cı ildə Sarıtəpədə arxeoloji qazıntılar // Tarix İnstitutunun Əsərləri, - cild 16. - Bakı, - Elm, - 1963, - s. 81-98.
16. Исмаилов Г.С. Разведочно-археологические работы в Казахском районе // Доклады АН Азерб. ССР, - № 1. - Баку, - Элм, - 1962, - с. 93-98.
17. Нариманов И.Г. Археологические материалы из сел. Даш-салахлы Казахского района // Доклады АН Азерб. ССР, - том 18, - № 3. - Баку, - Элм, - 1962, - с. 95-99.
18. Нариманов И.Г., Исмаилов Г.С. Акстафачайское поселение близ г. Казах // Советская археология, - № 4, - 1962, - с. 149-156.

КАМЕННЫЕ ОРУДИЯ ТРУДА ДРЕВНИХ ЖИТЕЛЕЙ ПОСЕЛЕНИЯ ЯСТЫТЕПЕ

Шамиль Н. НАДЖАФОВ

РЕЗЮМЕ

Поселение Ястытепе находится на территории села Даг Кесемен Агстафинского района, занимает важное место среди памятников позднего бронзового и раннего железного века (II половина II тыс. до н.э. - начало I тыс. до н.э.) западного региона Азербайджана. В результате сезонных археологических раскопок, проведенных в 2010-2014 гг., и заключительных археологических раскопок, проведенных в 2023 г. (под руководством автора), была раскопана и изучена до конца слоя площадь поселения 325 кв.м., имеющая культурный слой 2,2-2,4 м, и выявлены богатые материальные остатки эпохи позднего бронзового и раннего железного века. На территории памятника обнаружены остатки домов, сложенных из сырцового кирпича и полуземлянок, очаги, каменные орудия и части глиняных сосудов различного содержания, жаровни, глиняные печати, металлические предметы быта, образцы декора и т.д. Обилие каменных орудий труда является показателем особой значимости земледелия в хозяйственной деятельности древних жителей Ястытепе. В статье рассматриваются каменные орудия труда, используемые древними жителями Ястытепе в повседневной и хозяйственной жизни, их форма и содержание.

Ключевые слова: Казахская археологическая экспедиция, поселения Ястытепе, археологические раскопки, период поздней бронзы-раннего железа, каменные орудия.

STONE TOOLS OF THE ANCIENT INHABITANTS OF YASTITEPE SETTLEMENT

Shamil N.NAJAFOV

SUMMARY

The Yastitepe settlement in the territory of the Dagh Kesemen village of the Agstafa district occupies an important place among the Late Bronze-Early Iron Age (2nd half of the 2nd millennium BC-early 1st millennium BC) monuments of the western region of Azerbaijan. As a result of seasonal archaeological excavations conducted in 2010-2014 and final archaeological explorations conducted in 2023 (under the leadership of the author), an area of 325 sq/m of the settlement, which has a cultural layer of 2.2-2.4 m, was excavated and studied to the end of the layer, and rich material remains of the Late Bronze-Early Iron Age were revealed. The remains of houses built of mud brick and semi-dugouts, hearths, stone tools and parts of clay vessels of various contents, braziers, clay seals, metal household items, decorative samples, etc. were discovered in the territory of the monument. The abundance of stone tools is an indicator of the special importance of agriculture in the farming activities of the ancient inhabitants of Yastitepe. The article deals with the stone tools used by the ancient inhabitants of Yastitepe in their daily and economic life, their form and content.

Keywords: Gazakh archaeological expedition, Yastitepe settlement, archaeological excavations, Late Bronze-Early Iron Age, stone tools.